

РАВНИЩА НА ПРОСОЦИАЛНО МИСЛЕНЕ ПРИ ДЕЦА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА И НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Божидарка Неделчева

докторант във ВСУ „Черноризец Храбър“

e-mail: bogydarya@abv.bg

***Резюме:** Изследването е посветено на просоциалното мислене и поведение при децата. Емпирично са обособени равнища на просоциално мислене при 5-8-годишни деца. Очертани са също и отношения между просоциалното мислене и поведение и са проследени измененията в тяхното развитие. Изследването на просоциалното мислене и поведение е в контекста на теорията на Н. Айзенберг.*

***Ключови думи:** просоциално мислене, просоциално поведение, стадии на развитие.*

LEVELS OF PROSOCIAL THINKING IN CHILDREN FROM PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL AGE

Bozhidarka Nedelcheva

PhD student in Varna Free University “Chernorizets Hrabar”

e-mail: bogydarya@abv.bg

***Summary:** The article presents prosocial thinking and behavior in children. Levels of prosocial thinking in 5-8-years-old children have been empirically determined. Relationships between prosocial thinking and behavior are also outlined and changes in their development are traced. The study of prosocial thinking and behavior is in the context of N. Eisenberg's theory.*

***Keywords:** prosocial thinking, prosocial behavior, stages of development*

Въведение

Просоциалното мислене е един от персоналните конструкти, с влияние върху разгръщането на просоциалното поведение. Тези влияния се свързват с възможността на просоциалното мислене да придобие мотивационна сила и с това да придаде определена насоченост на поведението. Освен това, влиянието на просоциалното мислене може да се проследи и чрез връзката с определени емоции, като емпатия, симпатия и емпатийна вина, които също се разглеждат като мотиви на просоциалното поведение (Стаматов, 2001). С това анализите на просоциалното поведение неизбежно се свързват с равнищата на просоциалното мислене, които свидетелстват за една по-висока морална и социална зрялост и тяхната връзка с поведението. Следвайки когнитивната традиция в осмислянето на моралното развитие и по-конкретно концепциите на (Piaget, 1932 и Kohlberg, 1976) много от емпиричните изследвания споделят разбирането, че по-високите равнища в развитието на моралното мислене са с по-високи влияния върху просоциалното поведение. Настоящото изследване се опитва да проследи равнищата на развитие на просоциалното мислене като форма на просоциално мислене и как тези различна равнища са свързани с просоциалното поведение.

Определение на просоциалното мислене

Изследванията върху мисленето в полето на моралното развитие са свързани с теориите на (Piaget, 1932 и Kohlberg, 1976), както и с по-късните теории, споделящи много от идеите на ранните теории (по подробно Narvaez, 2005; Nucci, & Turiel, 2009).

Когнитивните теории споделят няколко общи позиции:

- моралното мислене се развива през определени стадии;
- всеки следващ стадий свидетелства за по-голяма зрялост на моралното мислене;
- движението през отделните стадии е необратимо;
- по-високите равнища на морално мислене притежават по-силна мотивационна сила, което е свързано с предпоставката, че моралното мислене може да бъде мотив на моралните действия.

Повечето от изследванията, които се движат в контекста на теорията на (Kohlberg, 1976), обвързват съдържанието на моралното мислене с принципа на справедливостта и

способността за осмисляне на моралните ситуации от различни перспективи. По този начин изследването на моралното мислене става чрез морални дилеми, конструирани около справедливостта. По-късните изследвания и дебатите около Kohlberg и принципа на справедливостта създават перспективи, в което моралното мислене и съответно начините на изследване на мисленето става отново чрез дилеми, но изградени върху опозицията аз за себе си срещу аз-за другия. Най-силно тази идея за изследване на мисленето чрез отбелязаната опозиция е представена в теорията на (Eisenberg, 1986). В тази теория емпиричните изследвания са основани на анализите на отговорите на морални дилеми, но самите дилеми са изградени чрез отбелязаната опозиция. В теорията на (Eisenberg, 1986) просоциалното мислене също се разглежда чрез движението през определени стадии и също споделя идеята за връзката между различните стадии и влиянията върху просоциалното поведение. Мотивационното значение на просоциалното поведение е запазено и се приема, че по-високите равнища на просоциално мислене ще са с по-голяма мотивационна сила. Теорията на (Eisenberg, 1986) е с добра емпирична подкрепа и с широко приложение при изследване на просоциалното поведение в генетичен план (Eisenberg & Fabes, 1998). Поради това, настоящето изследване използва теорията на (Eisenberg, 1986) като концептуална рамка при проследяване равнищата на просоциалното мислене.

Цел, задачи и хипотези на изследването

Целта на настоящето изследване е да проследи развитието на просоциалното мислене при децата от предучилищна и начална училищна възраст, като едно от измеренията на социалното и моралната развитие.

Задачи на изследването:

-да проследи развитието на просоциалното мислене в различните стадии и разпределенията в отделните стадии;

-да проследи връзката между отделните стадии от развитието на просоциалното мислене с проявите на просоциално поведение.

Хипотези на изследването:

-хипотеза 1 приемаме, че просоциалното мислене претърпява прогресивно развитие в прехода от предучилищната към началната училищна възраст;

-хипотеза 2 приемаме, че децата са ориентирани към по-високите равнища на просоциално мислене;

-хипотеза 3 приемаме че между различните равнища на просоциално мислене и поведение съществуват позитивни връзки.

Измервания

Оценяването на изследваните конструкти се извършва чрез моралните дилеми във версията предложена от (Eisenberg, 1986). Отговорите на децата се кодират по предложена класификация с ясно обособени критерии и чрез непосредствено наблюдение на всекидневните прояви на просоциално поведение.

Оценка на просоциалното мислене чрез метода на Н. Айзенберг

Оценката на просоциалното мислене се извършва с дилемите, предложени от (Eisenberg, 1986), които са шест и за всяка от които са представени различни видове отговори, от които детето може да избира при осмисляне на ситуациите. Отделните отговори свидетелстват за различните равнища на просоциално мислене, които са обединени около следните видове:

Просто хедонистично или пряко реципрочно мислене - равнище 1;

Ориентация към нуждите - равнище 2;

Ориентация към одобрение - равнище 3;

Ориентация към съчувствено приемане на гледната точка на другия – интернализиран афект или интернализирано разсъждение - равнища 4 и 5.

В отличие от дилемите на (Kohlberg, 1976), дилемите предложени от (Eisenberg 1986; Eisenberg & Miller, 1992) са основани на опозицията между центрираност в собствения аз и центрираност върху другия, което частично припокрива стадиалността предложена от (Kohlberg, 1976).

Оценка на просоциалното поведение

Проявите на просоциалното поведение се проследяват чрез непосредствено наблюдение на децата в училище и се кодират чрез честота на проява и видове просоциални действия, с които се изразява отношението към другите.

Резултати

Равнища на развитие на просоциалното мислене

Описателна статистика на изследваните лица според мисленето им. Всички изследвани лица (N=189) са решили по пет дилеми, формирайки 945 случая, като резултатите от демонстрираното мислене са представени в таблицата по-долу.

Табл. 1 Разпределение на отговорите на изследваните лица според равнищата на просоциалното мислене

	Честота	%	Кумулативен процент
Просто хедонистично или пряко реципрочно мислене	179	18.9	18.9
Ориентирано към нуждите	185	19.6	38.5
Ориентация към одобрение	77	8.1	46.7
Съчувствено приемане на гледната точка на другия	287	30.4	77.0
Интернализиран афект или интернализирано разсъждение	214	22.6	99.7
Лъжовно безсмислено твърдение	3	0.3	100.0
Общо	945	100.0	

Случаите на отговори на изследваните лица, които са определени като „лъжовно и/или безсмислено твърдение“ (0.3% от всички отговори), са изключени от последващия анализ (Табл. 2 и Фиг. 4).

Фиг. 1 Графично представяне на изследваните лица според равнищата на просоциалното мислене

Табл. 2 Разпределение на отговорите на изследваните лица според равнищата на просоциалното мислене след изключване на безсмислените отговори

	Честота	%	Кумулативен процент
Просто хедонистично или пряко реципрочно мислене	179	19.0	19.0
Ориентирано към нуждите	185	19.6	38.6
Ориентация към одобрение	77	8.2	46.8
Съчувствено приемане на гледната точка на другия	287	30.5	77.3
Интернализиран афект или интернализирано разсъждение	214	22.7	100.0
Общо случаи	942	100.0	

Представените резултати в Таблица 2 показват, че най-голям е дялът на изследваните при децата от предучилищна и начална училищна възраст, при които се установява *съчувствено приемане на гледната точка на другия* (30.5%), последван от *интернализиран афект или интернализирано разсъждение* (22.7%), *ориентирано към нуждите мислене*

(19.6%), *просто хедонистично или пряко реципрочно мислене* (19%) и на последно място и най-малък е делът на *ориентацията към одобрение* - 8.2% от всички случаи (N=942). Резултатите свидетелстват за движение към равнища на просоциално мислене, което е с ориентираност към другите. Тези резултати показват едно по-високо равнище на мислене, което не съвпада с равнищата описани от (Kohlberg, 1976) за тази възраст.

Връзка между равнища на просоциално мислене и просоциално поведение при децата от предучилищна и начална училищна възраст

Един от нестихващите дебати около връзките между моралното мислене и поведение е предизвикан от неконсистентността в резултатите при изследването на тези два конструкта (Nucci, & Turiel, 2009). В полето на емпиричните изследвания корелациите между моралното мислене и поведение са слаби, умерени и при някои изследвания дори силни (Стаматов, Сарийска, 2013). Общото заключение от тези емпирични изследвания, е че моралното мислене, към което може да бъде отнесено и просоциалното мислене като специфична проява, невинаги е с трайно мотивационно значение (Nucci, & Turiel, 2009). Настоящото изследване също потвърждава противоречивостта на тази връзка. Данните представени в Таблица 3 показват характера на връзките между просоциалното мислене поведение.

Табл. 3 Корелация между просоциално мислене и просоциално поведение при изследваните лица

		Просоциално мислене
Вид просоциално поведение: помощ (честота)	r	-.065*
	p	.045
Вид просоциално поведение: състрадание	r	.012
	p	.721
Вид просоциално поведение: успокояване/утешаване	r	.064*
	p	.050
Вид просоциално поведение: съвместна работа	r	.039
	p	.231

Самостоятелно	r	-.008
	p	.798
Подтик /от страна на учителя или родителя/	r	-.012
	p	.703
Насоченост: към приятел	r	-.047
	p	.153
Насоченост: към НЕприятел	r	.029
	p	.378
Честота на проява на просоциалното поведение	r	-.012
	p	.712
Нива на просоциално поведение	r	-.025
	p	.438

*. Корелацията е значима на ниво .05

**. Корелацията е значима на ниво .01

Корелационният анализ показва статистически значима отрицателна слаба корелация между просоциално мислене и честотата на оказване на помощ, като вид просоциално поведение ($r_{(940)} = -.065$, $p < .05$). По-високото равнище на просоциално мислене е свързано и с по-редки прояви на *помощ* от страна на изследваните лица. Също така, установява статистически значима положителна слаба корелация между просоциално мислене и честотата на оказване на помощ, като вид просоциално поведение ($r_{(940)} = .065$, $p < .05$). По-високото равнище на просоциално мислене е свързано и с по-чести прояви на *успокояване/утешаване* от страна на изследваните лица. Статистическият анализ показва също известно различие във връзките между просоциалното мислене и вида просоциално поведение. Връзката между утехата като форма на просоциално поведение и просоциалното мислене би могла да се обясни с по-силната обвързаност с емпатията, която в теорията на (Eisenberg, 1986) присъства и като мотивационен конструкт. Тази вътрешна близост се открива и в изследванията на (Zahn-Waxler & Radke-Yarrow, 1982), които показват, че предлагането на утеха е един от основните начини за откликване на страданието на децата още през 3 година и е непосредствено свързан с емпатията.

Получените резултати от настоящето изследване показват, че равнищата на развитие на просоциалното поведение невинаги са свързани с просоциалното поведение при изследваните деца. Тези резултати могат да бъдат обяснени с влияния на различни променливи.

Различия в равнищата на просоциалното мислене и в просоциалното поведение според възрастта при децата от предучилищна и начална училищна възраст

Данните от разпределението на равнищата на развитие на просоциалното поведение (табл. 4) очертават известна динамика във възрастов план.

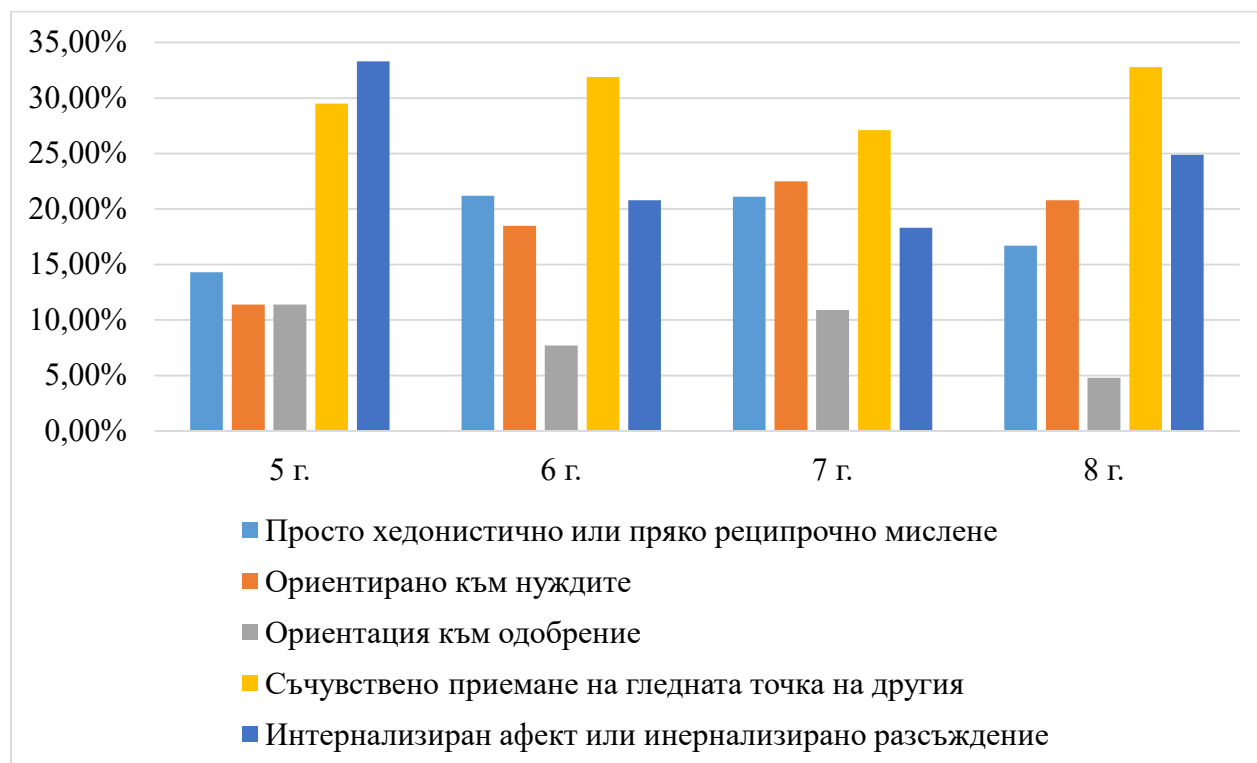
Табл. 4 Различия в равнищата на просоциалното мислене при изследваните лица според възрастта им

			Просоциално мислене					Общо
			Просто хедонистично или пряко реципрочно мислене	Ориентирано към нуждите	Ориентация към одобрение	Съчувствено приемане на гледната точка на другия	Интернализиран афект или интернализирано разсъждение	
Възраст	5 г.	Брой	15	12	12	31	35	105
		%	14.3%	11.4%	11.4%	29.5%	33.3%	100%
	6 г.	Брой	55	48	20	83	54	260
		%	21.2%	18.5%	7.7%	31.9%	20.8%	100%
	7 г.	Брой	60	64	31	77	52	284
		%	21.1%	22.5%	10.9%	27.1%	18.3%	100%
	8 г.	Брой	49	61	14	96	73	293
		%	16.7%	20.8%	4.8%	32.8%	24.9%	100%

Проведеният анализ показва статистически значими различия в равнищата на просоциалното мислене при изследваните деца според възрастта им ($\chi^2_{(12)}=27.188, p < .05$).

При петгодишните деца делът на интернализирания афект или интернализираното разсъждение е най-висок в сравнение с другите възрастови групи. Процентът на ориентираното към нуждите мислене с възрастта при 5-7-годишните постепенно нараства, докато при 8-годишните деца е малко по-нисък. Делът на ориентираното към одобрение мислене е най-нисък при 8-годишните изследвани деца, докато най-висок е делът на съчувственото приемане на гледната точка на другия при тази възрастова група. Големината на ефекта е слаба (Cramer's $V = .170$, $p = .007$). Като цяло резултатите показват тенденция на стабилност към по-високите равнища на просоциалното мислене и заедно с това отслабване на по-ниските равнища на просоциалното мислене в прехода към началната училищна възраст (фиг.2).

Фиг. 2 Графично представяне на различията в равнищата на просоциалното мислене при изследваните лица според възрастта им

Обсъждане

Анализите на резултатите показват, че при 5-8-годишните деца се очертава една ориентация към по-високи равнища на просоциално мислене (равнища 4 и 5), която остава устойчива, както и отслабване на ориентацията към по-ниските равнища (равнища 1, 2, 3). В тази възраст децата могат да отчитат по-добре чуждата гледна точка при осмислянето на различните ситуации. Тази сензитивност към чуждата гледна точка може да осмисли с по-високите равнища на когнитивното развитие, които показват че центрираността в собствената позиция не е толкова силно изразена, както са допускали по-ранните изследвания (Eisenberg & Miller, 1992). Тези резултати са консистентни на резултатите от различните емпирични изследвания проведени в контекста на теорията на Айзенберг (Eisenberg & Fabes, 1998) и свидетелстват за известни различия с разбиранята на (Kohlberg, 1976). Анализите на резултатите не откриват силни връзки между просоциалното поведение и просоциалното мислене. Тази неконсистентност може да бъде обяснена с влиянията на различни променливи – минал опит, социализиращи влияния, самата организация на изследването и може би с влияния и на още много променливи (Eisenberg & Shell, 1986; Eisenberg & Miller, 1992). Но заедно с това може да се обясни и с персонални характеристики като морална идентичност. Критичните анализи на (Blasi, 1980) показват, че отсъствието на консистентност между морално мислене и морално поведение се определя от равнището на развитие на моралната идентичност. Следвайки анализите на (Colby & Damon, 1992) върху моралната идентичност и нейното развитие, което започва във времето много след детството, би могло да се приеме, че слабата връзка между изследваните конструкти се дължи не само на различията в когнитивното развитие, но и в развитието на моралната идентичност, която настъпва много по-късно.

Литература

- Стаматов, Р., Сарийска, Св.** (2013). Моралната идентичност. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“.
- Стаматов, Р.** (2001) Емпатията. Опит за психологическо разбиране. Пловдив: Макрос 2001.
- Blasi, A.** (1980). Bridging moral cognition and moral action: A critical review of the literature. *Psychological Bulletin*, 88, 1-45.

- Colby, A., & Damon, W.** (1992). *Some do care: Contemporary lives of moral commitment*. New York: The Free Press.
- Eisenberg, N.** (1986). *Altruistic emotion, cognition and behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Eisenberg, N., & Shell, R.** (1986). The relation of prosocial moral judgment and behavior in children: The mediating role of cost. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12, 426–433.
- Eisenberg, N., & Miller, P. A.** (1992). The development of prosocial moral reasoning in childhood and mid-adolescence. In J. M. A. M. Jannssens & J. R. M. Gerris (Eds.), *Child rearing: Influence on prosocial and moral development* (pp. 31-55). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Eisenberg, N., & Fabes, R. A.** (1998). Prosocial development. In W. Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology, vol. 3: Social, emotional, and personality development* (5th ed., pp. 701-778). New York: John Wiley.
- Fabes, R. A., & Eisenberg, N.** (1996). Age and gender differences in prosocial behavior: A meta-analytic examination. Unpublished manuscript, Arizona State University.
- Kohlberg, L.** (1976). Moral stage and moralization: The cognitive-developmental approach. In T. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior: Theory, research, and social issues* (pp. 84-107). New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Narvaez, D.** (2005). The Neo-Kohlbergian tradition and beyond: Schemas, expertise and character. In G. Carlo & C. Pope-Edwards (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation, Vol. 51: Moral Motivation through the Lifespan*(pp. 119–163). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Nucci, L. P., & Turiel, E.** (2009). Capturing the complexity of moral development and education. *Mind, Brain and Education*, 3(3), 151–159.
- Piaget, J.** (1932). *The moral judgment of the child*. London: Kegan Paul.
- Zahn-Waxler, C., & Radke-Yarrow, M.** (1982). The development of altruism: Alternative research strategies. In N. Eisenberg (Ed.), *The development of prosocial behavior* (pp. 109–137). New York: Academic Press.